

Дерій А. Ю.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ *ВІЙНА* ТА *ВОРОГ* В РОМАНІ Е. М. РЕМАРКА «НА ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ БЕЗ ЗМІН»

У статті розглядаються особливості вербалізації концепту «війна» та «ворог» в антивоєнному романі Е. М. Ремарка «На західному фронті без змін». Аналізуються особливості вербалізації концепту в художній картині світу. Розглядається ядро концептів, їх асоціації та субстантиви в концептуальній картині світу.

Також у статті аналізуються основні компоненти концепту «ворог», такі як ворог – вчитель, ворог – війна, ворог – держава, яка відправляє людей на війну, ворог – страх, ворог – смерть, ворог – хвороба, ворог – наказ. Аналіз кожної асоціативної пари здійснюється на основі оригінального тексту автора та перекладу роману «На західному фронті без змін» за перекладом Катерини Главацької. Увагу зосереджено на значенні лексем та відчуттях головного героя, через які читається головна думка антивоєнного роману.

У статті також визначена особливість художнього світу Е. М. Ремарка, створена як вербальними, так і різними невербальними художніми засобами. Зазначена головна мета антивоєнного роману, а саме – не тільки показати все зло, антилюдяність, протиприродність війни, а й запобігти, вберегти наступні покоління від воєн та великомасштабних конфліктів.

Вирішено питання щодо лексико-семантичних засобів вербалізації концептів у художньому тексті, оскільки питання концептів і художнього слова як слова письменника мають очевидні точки дотику.

Зокрема визначено, що «війна» та «ворог» є базовими та універсальними концептами у концептосфері Німеччини. З'ясовано, що ядром концепту «війна» у тексті роману Ремарка виступає концепт «ворог» та проаналізовано особливості його вербалізації.

Переклад роману можна вважати адекватним, так як змістова та прагматична еквівалентність не порушені, семантичні конотації та повноцінність перекладу збережені. Всі параметри адекватності передачі інформації перекладачем дотримані.

Ключові слова: вербалізація, концепт війна, концепт ворог, ядро концепту, лексема, хроніки війни.

Постановка проблеми. У лінгвокультурі кожного етносу виділяються концепти, які є більш стійкими і значущими для національної культури. Такі концепти називають константами. Ці основні одиниці концептуальної картини світу є важливими як для мовної особистості, так і для лінгвокультурної спільноти. На сьогодні особливої уваги потребує переосмислення концептів «війна» та «ворог».

Ці концепти ми можемо віднести до тих, які наразі потребують особливої уваги у світовій лінгвокультурі загалом та німецькій зокрема, які зараз розглядаються в антивоєнному контексті. Когнітивний підхід до вивчення семантики тексту уможливило переосмислення особливостей авторського стилю, а також декодування та інтерпретацію авторської інтенції вибору тих чи інших концептів та вербалізації їх у тексті власного твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні тема війни і світу як ніколи бентежить,

хвилює та об'єднує не лише українське суспільство, а й усю світову спільноту у планетарному масштабі, оскільки активізує проблему цінності людського життя та самозбереження людства. Саме аналіз художніх текстів, присвячених темі війни та світу мають поглибити та зміцнити рецептивну резистентність людини до втрати людських цінностей та знецінення життя. Актуальність даного дослідження наразі є очевидною і зумовлена вона необхідністю переосмислення антивоєнної теми та концептів, які реалізують її у тексті художнього твору на новому етапі історичного розвитку суспільства, в іншій картині світу та з іншими ціннісними орієнтирами реципієнта. Аналіз останніх наукових досліджень засвідчує незгасаючих інтерес науковців до концепту «війна» у художній картині світу. Про це свідчить наявність монографій і докторських дисертацій: О.П. Воробйова досліджувала концептологію в Україні, її здобутки, проблеми, прорахунки [1];

А.М. Приходько аналізував концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики [2]; В.В. Іващенко досліджував концепт як групу різноманітних смислів, які є в системі значень окремо взятої мови [3].

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття рецептивних та когнітивних нюансів вербалізації концептів «війна» та «ворог» у романі Е.М. Ремарка «На західному фронті без змін». Відповідно до мети, необхідно вирішити наступні завдання: дослідити ядро концептів «війна» та «ворог»; охарактеризувати найбільш яскраві та близькі до субстантиву «ворог» асоціації; проаналізувати переклад роману «На західному фронті без змін» та визначити параметри адекватності передачі семантичної, емоційно-оціночної та естетичної інформації.

Виклад основного матеріалу. Роман «На західному фронті без змін» – це історія про життя молодих людей, які добровільно записалися до лав військової служби, щоб віддано захищати батьківщину в ході війни та в результаті стали її жертвами. Автор описує сцени під час Першої світової війни, тому роман сповнений негативних емоцій, провини, болю, страждань та страху смерті. Сама назва роману «Im Westen nicht Neues» або «На західному фронті без змін» є символом приреченості, безнадії та відчаю. Автор ніби хоче показати нам, що на війні немає переможців, є тільки ті, хто залишився в живих.

Відомо, що саме художній прозі належить особлива роль у створенні концептів реалій, які є смисловими домінантами твору. З точки зору методу концептуального аналізу розкривається сутність названих концептів та визначаються їх основні функції. Художні концепти мають розумову природу, оскільки пов'язані з глибинними особливостями світосприйняття, людської свідомості, і є культурно-історично та етнічно зумовленими.

Варто зазначити, що сучасні дослідження називають концептами багатовимірні, багатопланові утворення, які виступають опорною базою мовних елементів і забезпечують основу для взаєморозуміння між представниками певної лінгвокультури.

Ядром концепту «війна» є концепт «ворог», саме особливості вербалізації даного концепту в романі Е.М. Ремарка «На Західному фронті без змін» ми розглянемо далі.

Концепт «ворог» відноситься до основних (базових) концептів, які складають фундамент мови та картини світу. На основі базових концеп-

тів, як правило, відбувається формування інших елементів концептуальної системи людини та її цінностей.

У романі «На Західному фронті без змін» лексема «ворог» та її асоціації зустрічаються не так часто. Наприклад, описуючи російських військовополонених у бараках табору, автор апелює до концепту «ворог»:

«Es ist sonderbar, diese unsere Feinde so nahe zu sehen. Sie haben Gesichter, die nachdenklich machen, gute Bauerngesichter, breite Stirnen, breite Nasen, breite Lippen, breite Hände, wolliges Haar. Man müßte sie zum Pflügen und Mähen und Apfelflücken verwenden. Sie sehen noch gutmütiger aus als unsere Bauern in Friesland» [4, с. 65].

«Як дивно бачити наших ворогів зблизька. Їхні обличчя примушують нас замислюватись, добрі селянські обличчя – з великим чолом, великим носом, великими губами; в них великі руки та чуби наче з вовни. Нехай би ці люди орали землю, мололи зерно, збирали яблука. На вигляд вони ще лагідніші, ніж наші фрісландські селяни» [5, с. 64].

Вибір автором даного концепту є виправданим, доречним і таким, що не викликає заперечень, оскільки росіяни – противники Німеччини, на боці якої веде боротьбу головний герой роману. Тобто в даному випадку лексема «ворог» використовується у прямому значенні цього слова і не потребує художньої метафоризації, як і асоціативної семантизації.

Таким чином, ми можемо говорити про наявність у романі наступних компонентів концепту «ворог»: ворог – вчорашній наставник, ворог – війна, ворог – держава, яка відправляє людей на війну, ворог – страх, ворог – смерть, ворог – хвороба, ворог – знівечені життя та долі.

Ворог – вчорашній наставник. У такому співвідношенні «наставник» перебуває у периферії концепту «ворог», оскільки у романі наставник вербалізує асоціативно образну репрезентацію ворога. Категорія «ворог – наставник» є амбівалентною, оскільки, насамперед, розкриває конкретний образ Канторека – вихователя, котрий відправив весь клас, включаючи головного героя Пауля Боймера, до окружного військового управління, де вони записалися добровольцями на війну.

«Diese Erzieher haben ihr Gefühl so oft in der Westentasche parat; sie geben es ja auch stundenweise aus. Doch darüber machten wir uns damals noch keine Gedanken» [4, с. 4].

«Такі вихователі найчастіше тримають свої почуття напохваті десь у жилетній кишенці

ї виказують їх саме тоді, коли їм треба. Але в той час нам це ще не спадало на думку» [5, с. 4].

Спочатку головний герой без жодних сумнівів довіряє своєму вихователю та записується за його настановою добровольцем на війну. Проте згодом у героя виникають лише негативні асоціації щодо свого наставника. Ці асоціації виникли після розуміння того, що таке справжня війна, війна без прикрас у вигляді доблесті, відзнак та героїзму. Відтак образ Канторека накладається на всіх ораторів, які закликають до війни, вбивств, згвалтувань та смертей.

«*Man kann Kantorek natürlich nicht damit in Zusammenhang bringen; – wo bliebe die Welt sonst, wenn man das schon Schuld nennen wollte. Es gab ja Tausende von Kantoreks, die alle überzeugt waren, auf eine für sie bequeme Weise das Beste zu tun*» [4, с. 5].

«Звісно, Канторека в цьому звинуватити не можна, – що б воно було в світі, якби за таке звинувачували. Адже таких Кантореків – тисячі, і всі вони переконані, що чинять якнайкраще та ще й у зручній для себе спосіб. Але ми саме в цьому і вбачаємо їхнє банкрутство» [5, с. 4–5].

Герой зауважує, що таких наставників – тисячі. Тисячі людей, які думають, що стоять на стороні добра та захищають себе та свою батьківщину, проте згодом виявляється, що стояли на стороні справжнього, непохитного зла.

«*Während sie noch schrieben und redeten, sahen wir Lazarette und Sterbende; – während sie den Dienst am Staate als das Größte bezeichneten, wußten wir bereits, daß die Todesangst stärker ist. Wir wurden darum keine Meuterer, keine Deserteure, keine Feiglinge – alle diese Ausdrücke waren ihnen ja so leicht zur Hand -, wir liebten unsere Heimat genauso wie sie, und wir gingen bei jedem Angriff mutig vor; – aber wir unterschieden jetzt, wir hatten mit einem Male sehen gelernt. Und wir sahen, daß nichts von ihrer Welt übrig blieb*» [4, с. 6]

«Поки вони й далі писали та виголошували промови, ми бачили лазарети й тих, що там помирили; поки нас запевняли, що служити державі – найвищий обов'язок людини, ми вже переконалися: страх смерті дужчий за все. Ми любили батьківщину так само, як і вони, і мужньо йшли в атаку; але тепер ми навчилися розуміти, навчилися раптом бачити. Несподівано ми опинилися в жахливій самотності – і мусили самі давати собі раду» [5, с. 5].

Насправді головний герой не називає в понятійному аспекті Канторека і йому подібних ворогом, але описово автор дає зрозуміти, що це справжні-

сінський ворог, і навіть можливо, більш небезпечний, ніж противник на полі бою. Не варто забувати, що йдеться про антивоєнний роман який заперечує війну, загибель та знищення людей. Пауль Боймер розуміє, що таких, як Канторек багато, власне, занурюючись у хроніки війни приходить усвідомлення, що держава – теж ворог, оскільки саме держава через пропаганду, заготовлені промови та маніфести нав'язує вчорашнім випускникам школи криваву війну.

Схожим компонентом виступає концепт ворог – наказ.

«*Ein Befehl hat diese stillen Gestalten zu unsern Feinden gemacht; ein Befehl könnte sie in unsere Freunde verwandeln. An irgendeinem Tisch wird ein Schriftstück von einigen Leuten unterzeichnet, die keiner von uns kennt, und jahrelang ist unser höchstes Ziel das, worauf sonst die Verachtung der Welt und ihre höchste Strafe ruht*» [4, с. 67]

«*Чийсь наказ перетворив ці тихі постаті в наших ворогів; інший наказ міг би перетворити їх у наших друзів. Якись люди, що їх ніхто з нас не знає, сіли десь за стіл і підписали угоду, і ось уже кілька років нашою найвищою метою стало те, що звичайно все людство вважає ганьбою і за що найтяжче карає*» [5, с. 67].

Головний герой розкриває причинно-наслідковий зв'язок. Адже причина усіх воєн переважно полягає в тому, що хтось віддає наказ переслідуючи власні інтереси. Наказ, який, можливо, нікого не задовольняє, але який усі повинні виконувати.

«*Er versuchte es noch einmal in den Sturzäckern mit Hinlegen und Sprung auf, marsch, marsch. Wir befolgten zwar jeden Befehl; denn Befehl ist Befehl, er muß ausgeführt werden*» [4, с. 9].

«Він спробував був іще раз поганяти нас на полі, вигукуючи: «Лягти!», «Встати, бігом марш!» Ми слухняно все робили, бо наказ є наказ, його треба виконувати» [5, с. 9].

Герой ніби протистоїть цій системі але водночас продовжує брати участь у війні та виконує накази. Адже він просто солдат і не має права на власну думку в ході цієї війни.

Наступним розглянемо концепт ворог – смерть. Тема смерті фігурує в романі та розкривається з різних сторін.

«*Eine Operation nach der andern, seit morgens fünf Uhr – doll, sage ich dir, heute allein wieder sechzehn Abgänge – deiner ist der siebzehnte. Zwanzig werden sicher noch voll.....*» [4, с. 23].

«Операція за операцією, з п'ятої ранку, я тобі кажу – щось страшне, тільки за сьогоднішній день шістнадцятеро померло, твій буде

сімнадцятий. Сьогодні напевне дійде до двадцяти.....» [5, с. 23].

Смерть для молодого хлопця здається чимось протиприродним, абсурдним, страшним, адже смерть заперечує життя.

При цьому автор реалістично описує смерть не тільки людей а й тварин. Наприклад, так автор зображує картину з пораненими кіньми:

«*Ich habe noch nie **Pferde** schreien gehört und kann es kaum glauben. Es ist der Jammer der Welt, es ist die gemarterte Kreatur, ein wilder, grauenvoller Schmerz, der da stöhnt. Wir sind bleich. Detering richtet sich auf.*» Schinder, Schinder! Schießt sie doch ab!» [4, с. 41].

«Я зроду не чув, як кричать **коні**, і мені щось не віриться. То стогне весь світ, стогне знівечене єство від дикого, шаленого болю. Ми бліднемо. Детерінг підводиться і кричить: Гицелі чортів! Та пристрельте ж їх!» [5, с. 41].

Згодом коні гинуть, а поранених пристрілюють. Детерінг – селянин, який любить працювати із землею та тваринами, схвильовано реагує на побачену картину:

«*Das sage ich euch, es ist die allergrößte Gemeinheit, daß **Tiere** im Krieg sind!*» [4, с. 42].

«Ось що я вам скажу: гнати **тварину** на війну – то є найбільша підлота!» [5, с. 42].

Отже, смерть навряд чи можна віднести до ядра концепту «ворог», оскільки, якщо нейтрально дивитися на поняття «смерть», воно не є найбільш актуальною асоціацією для концепту «ворог». Але якщо співвіднести подібну понятійно-концептуальну систему з жанром антивоєнного роману, субстантив смерть виразно асоціюється з концептом ворог.

Переїдемо до концепту ворог – страх. Страх – це природний внутрішній стан, який відчуває кожна людина перебуваючи на війні. Це почуття є немінучим як для досвідчених солдатів, так і для новобранців. Насамперед, найгостріше почуття, яке відчувають солдати на війні – це страх смерті.

Страх наступає раптово. Він не дає солдатам набрати повні груди повітря, щоб відчути щось інше окрім нього.

«*Neben uns liegt ein **verängstigter** Rekrut, ein Flachskopf. Er hat das Gesicht in die Hände gepreßt. Sein Helm ist weggepurzelt. Ich fische ihn heran und will ihn auf seinen Schädel stülpen. Er sieht auf, stößt den Helm fort und kriecht wie ein Kind mit dem Kopf unter meinen Arm, dicht an meine Brust. Die schmalen Schultern zucken....*» [4, с. 40].

«Поряд із нами лежить **настраханий** новобранець із лляним чубом. Він затулив руками

обличчя, каска його впала і відкотилася. Я беру її й хочу насунути йому на голову. Та він підводить очі, відитовхує каску і, наче дитина, лізе головою під мою руку, тулиться мені до грудей. Його вузькі плечі тремтять....» [5, с. 40].

У цьому контексті картини світу солдата страх повністю ототожнюється з ворогом, страх сковує солдата, він не дозволяє йому просуватися вперед і атакувати, інколи ж і зовсім стає причиною загибелі. Його неможливо позбутися, з ним неможливо нормально співіснувати. Він просто є і він – зжирає зсередини. Ми можемо стверджувати, що поняття «страх» виступає ядром у зоні концепту «ворог».

Концепт ворог – хвороба.

Ще один невидимий ворог, який підло забирає життя солдатів на війні, – це хвороба. Нарівні зі снарядами, мінами, шквальним вогнем, газами, артилерією, танками, кулеметами солдатів просто косить дизентерія, грип, тиф, туберкульоз.

«*Wir sind es teilweise schon gewohnt, der Krieg ist eine **Todesursache** wie Krebs und Tuberkulose, wie Grippe und Ruhr. Die Todesfälle sind nur viel häufiger, verschiedenartiger und grausamer*» [4, с. 166].

«Ми вже трохи звикли до цього, війна – це наче **смертельна хвороба**, як рак і сухоти, як грип і дизентерія. Тільки смерть з'являється тут набагато частіше, у різноманітних виглядах, і вона – куди жахливіша» [5, с. 166].

Будь-яка хвороба забирає життя повільно, тихо, а головне – немінуче, а смерть з'являється все частіше і в різних виглядах. Адже на війні мало кому пощастило вилікуватися від поранення снарядом або дизентерії чи грипу.

Нарешті ми підходимо до завершальної асоціативної лінії: ворог – війна. Мета творців антивоєнного роману – не тільки показати все зло, антилюдяність, протиприродність війни, а й запобігти, вберегти наступні покоління від воєн та великомасштабних конфліктів. Адже наслідком війни може бути не лише втрата товариша, зруйнований будинок, матеріальна шкода, а й знівечені долі та власна смерть.

Всього лексема «der Krieg» (війна) зустрічається в романі 38 разів, дієслово «kriegen» (воювати) у формі інфінітива зустрічається 2 рази, дієслово «kämpfen», яке також означає «воювати», «завойовувати» зустрічається реципієнту 4 рази. В третій особі однини дієслово «kämpfe» (воюю) зустрічається 2 рази.

У романі Ремарка саме війна приводить Боймера та його друзів до внутрішньої порожнечі, непотрібності своїй країні, якій раніше хотів

служити та яку сам пішов боронити, до тотальної самотності, конфлікту зі своїми переконаннями та своїм «я».

«Ich bin jung, ich bin zwanzig Jahre alt; aber ich kenne vom Leben nichts anderes als die Verzweiflung, den Tod, die Angst und die Verkettung sinnlosester Oberflächlichkeit mit einem Abgrund des Leidens. Ich sehe, daß Völker gegeneinandergetrieben werden und sich schweigend, unwissend, töricht, gehorsam, unschuldig töten» [4, с. 56].

«Я молодий, мені двадцять років, але в житті я бачив тільки відчай, смерть, жах та поєднання безглуздої легковажності з неймовірними муками. Я бачу, що хтось нацьковує народ на народ, і люди вбивають – мовчки, слухняно» [5, с. 56].

Словами героя автор хотів донести головну думку роману, а саме те, що війна – це безглузда, безжалісна, страшна річ. Вона не несе нічого хорошого. Війна тільки руйнує життя людей і все навколо.

Тож центральною темою роману є не тільки дружба та пригнічений емоційний стан героїв.

Зображення справжньої війни без прикрас та її згубний вплив на життя людини – головна тема антивоєнного роману «На західному фронті без змін».

Висновки. Отже, концепти «війна» та «ворог» є базовими та універсальними концептами як у концептуальній картині світу Німеччини, так і багатьох країн, оскільки подібні концепти представляються як загальнолюдські знання і не мають якоїсь певної культурної специфіки.

Дані концепти мають велику кількість компонентів в антивоєнному романі Е.М. Ремарка «На Західному фронті без змін». Необхідно відзначити той факт, що, перебуваючи на периферії чи приядерній зоні в будь-якому іншому контексті, у вказаному нами романі ці компоненти є ядром концепту «ворог», оскільки містять найбільш яскраві та близькі до субстантиву «ворог» асоціації.

Переклад Катерини Главацької роману «На західному фронті без змін» визначено як адекватний, так як повноцінність перекладу збережена. Параметри адекватності передачі семантичної, емоційно-оціночної та естетичної інформації – дотримані.

Список літератури:

1. Воробйова, О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. Вісник КНЛУ. Сер. Філологія 2011, 2. 53–64.
2. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики, 2008.
3. Іващенко В. Л. Організація ментальності концепту. Семантика мови і тексту. Зб.ст. VIII міжнародної наукової конф. Івано-Франківськ: Плай, 2003. С. 202-208.
4. Remarque Erich. «Im Westen nichts Neues». Vossische Zeitung. Berlin, 10.11. – 09.12.1928.
5. Ремарк Е.М. Переклад з німецької К.І. Главацька. На західному фронті без змін. Київ: Дніпро, 1986. Т. 1. 573 с.

Derii A. Yu. VERBALIZATION OF THE CONCEPTS OF WAR AND THE ENEMY IN THE E. M. REMARQUE'S NOVEL "ALL QUIET ON THE WESTERN FRONT"

The article examines the peculiarities of the verbalization of the concept "war" and "enemy" in the anti-war novel by E. M. Remarque «All quiet on the western front». The peculiarities of the verbalization of the concept are determined. The core of concepts, their associations and substantives are considered.

The main components of the "enemy" concept are highlighted, such as the enemy – yesterday's mentor; the enemy – war; the enemy – a state that sends people to war; the enemy – fear; the enemy – death; the enemy – disease; the enemy – an order. Examples of the use of lexemes from the author's original text and the translation of the novel "On the Western Front without Changes" are provided for each association. Attention is focused on the meaning of tokens and feelings of the main character; through which the main idea of the anti-war novel is read.

The article also defines a feature of the artistic world of E. M. Remarque, created both by verbal and various non-verbal artistic means – primarily by means of the semanticization of the artistic space. The main idea of the anti-war novel is indicated. The issue of linguistic means of verbalizing concepts in an artistic text has been resolved, since the issues of concepts and the artistic word as the words of a writer have obvious points of contact.

The ideas of using approaches to verbalization of the concept are postulated, applying the analysis of the semantics of core lexemes and their synonyms, representing them in the form of lexical-semantic meanings.

In particular, it was determined that "war" and "enemy" are basic and universal concepts in the conceptual sphere of Germany. It was analyzed that the core of the concept "war" is the concept "enemy", the peculiarities of its verbalization are considered in the study below.

The translation of the novel can be considered adequate, since the substantive and pragmatic equivalence is not destroyed, the semantic connotations and completeness of the translation are preserved. All parameters of the information adequacy are observed.

Key words: verbalization, concept war, concept enemy, core concept, lexeme, chronicles of war